

Ks. Janusz MARIĄSKI

KONDYCJA RELIGIJNA I MORALNA
STUDENTÓW POLSKICH¹

W roku akademickim 1957-1958 zrealizowano w Polsce pierwsze badanie ankietowe dotyczące postaw światopoglądowych studentów warszawskich. Postawy religijne, moralność i osobiste ideały studentów zostały włączone w szeroki kontekst ich poglądów społeczno-politycznych. W celu uchwycenia tendencji ewentualnych zmian badania powtórzono po trzech latach na Politechnice Warszawskiej². W latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych dwudziestego wieku badania nad religijnością w środowiskach akademickich realizowane były co jakiś czas w różnych ośrodkach naukowych, najczęściej jako część składowa szerszych projektów badawczych.

Z nowszych badań socjologicznych nad religijnością i moralnością studentów można wymienić między innymi badania prowadzone kolejno wśród studentów: śląskich³,

rzeszowskich⁴, krakowskich⁵, warszawskich⁶, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II⁷, szczecińskich⁸, lubelskich⁹, poznańskich¹⁰, Uniwersytetu

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

⁴ Zob. A. Grzesik, *Między kryzysem a odrodzeniem moralności. Wartości moralne w świadomości studentów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2002.

⁵ Zob. M. Chymuk, *Aksjologiczne preferencje studentów uczelni krakowskich*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum – Wydawnictwo WAM, Kraków 2004.

⁶ Zob. *Młodzież Warszawy – pokolenie pontyfikatu Jana Pawła II*, red. W. Zdaniewicz, S.H. Zaręba, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 2005.

⁷ Zob. E. Trubiłowicz, *Studenti i ich świat – od stanu wojennego do Unii Europejskiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.

⁸ Zob. A. Królikowska, *Zachowywanie – porzucanie – dekonstrukcja. Religia w świadomości młodzieży studenckiej. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2009.

⁹ Zob. J. Kozak, *Dzieci postmoderny? Studium nad religijnością studentów*, Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, Sandomierz 2014.

¹⁰ Zob. J. Bania, *Od akceptacji do kontestacji. Moralność katolicka w krytycznym ujęciu i ocenie młodzieży polskiej*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2015.

¹ *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017*, red. Sławomir H. Zaręba, Marcin Zarzecki, Warszawskie Wydawnictwo Socjologiczne, Warszawa 2018, ss. 450.

² Zob. *Studenti Warszawy. Studium długofalowych przemian postaw i wartości*, red. S. Nowak, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1991.

³ Zob. E. Wysocka, *Młodzież a religia. Społeczny wymiar religijności młodzieży*,

Kardynała Stefana Wyszyńskiego¹¹, polskich¹² czy zielonogórskich¹³.

Ponad pięćdziesiąt lat po ukazaniu się klasycznego studium socjologicznego na temat światopoglądu studentów¹⁴ przeprowadzono kompleksowe badania postaw i zachowań religijno-moralnych studentów polskich (badanie ogólnopolskie) opracowane następnie przez zespół pracowników Katedry Socjologii Religii w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego i Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w Warszawie. Opracowanie *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017* zawiera wyniki tych właśnie badań, ukazane w kontekście wcześniejszych badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1988, 1998 i 2005 przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC. Pierwsza wersja ankiety opracowana została w roku 1988 z inicjatywy ks. Witolda Zdaniewicza i zawierała pytania dotyczące wartości religijnych, moralnych i osobowych (obejmujących różne poziomy dążeń i interesów), wartości podstawowych i wartości związanych z sensem życia. W kolejnych powtarzanych badaniach socjologicznych

narzędzie badawcze było nieznacznie modyfikowane, co niekiedy utrudniało interpretację tendencji zmian w religijności i moralności młodzieży polskiej.

W świetle czterokrotnych badań socjologicznych o charakterze ogólnopolskim ukazano w recenzowanej książce zmiany w religijności i moralności młodzieży akademickiej na przykładzie głównych parametrów, takich jak: autodeklaracje wyznaniowe, autodeklaracje religijne, wiara i wierzenia religijne, praktyki kultowe, postawy wobec Kościoła, postawy moralne oraz uznawane wartości codzienne, prospołeczne i egoistyczne, podstawowe i egzystencjalne (związane z sensem życia). Obok klasycznych wymiarów religijności uwzględniono także nowe kwestie związane między innymi z bioetyką oraz Internetem, a także z udziałem w Światowych Dniach Młodzieży.

Diagnoza społeczna obejmująca okres blisko trzydziestu lat pozwala uchwycić pewne tendencje rozwojowe i określić sytuację współczesną, która charakteryzuje się znaczną różnorodnością i dużą dynamiką zmian. Religijne i moralne biografie ludzi młodych są niezwykle zindywidualizowane. Z pewnością nie można mówić o studenckiej religijności i moralności jako zjawisku specyficznym, obszary te wykazują bowiem wiele niuansów i odmian. Książka zawiera opis sytuacji, diagnozę wskazującą na jej wewnętrzne zróżnicowanie, oraz jej interpretację i próbę wyjaśnienia pewnych kluczowych rysów religijności młodzieży współczesnej. Religijność przejawiająca się w wybiórczym czy selektywnym akceptowaniu wierzeń, wartości, norm i wzorów zachowań niekiedy może być przejawem procesów indywidualizacji (prywatyzacji), a często świadczy tylko o deficycie religijności kościelnej. Procesy zmian w sferze religijności i moralności prezentowane są w pracy w kontekście różnicującego wpływu cech demograficzno-społecznych (płci, miejsca

¹¹ Zob. T.M. K o r c z y ń s k i, *Obraz studenta Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Analiza wyników badań porównawczych z lat 2005-2015*, Wydawnictwo Imago Montage, Warszawa 2015.

¹² Zob. A. G u z i k, R. M a r z ę c k i, Ł. S t a c h, *Pokolenie '89. Aksjologia i aktywność młodych Polaków*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2015.

¹³ Zob. *Młodzież w czasach nieufności. Studenci zielonogórscy o sobie i innych*, red. M. Zielińska, D. Szaban, Fundacja Obserwatorium Społeczne Inter Alia, Zielona Góra 2016.

¹⁴ Zob. *Studenci Warszawy*, red. S. Nowak, Międzywydziałowy Zakład Badań nad Szkolnictwem Wyższym, Warszawa 1965.

zamieszkania, materialnej sytuacji rodziny, kierunku studiów) i religijnych (autodeklaracji wiary i autodeklaracji praktyk religijnych).

Wybrane zmienne niezależne społeczno-demograficzne i światopoglądowe mają pewien określony sens socjologiczny, w ich kontekście możemy bowiem obserwować związek rezultatów badań z szerszymi układami społecznymi, w tym z pewnymi warunkami, w których kształtują się wartości religijne i moralne. Pozwala to następnie na procedurę, w której od zwykłego związku statystycznego przechodzi się do związku przyczynowego, a w konsekwencji do określenia wpływu realnych sił społecznych na świadomość zbiorową młodego pokolenia. Zmienne światopoglądowe ujawniają związki między religijnością lub jej brakiem i określonymi treściami moralnymi. Wybrane przez badaczy cechy demograficzne, społeczne i religijne są tylko częścią zespołu cech i czynników różnicujących postawy i zachowania religijne oraz moralne młodzieży akademickiej. Ważne jest zróżnicowanie wartości religijnych i moralnych oraz tworzenie się nowych wartości w świadomości młodzieży szkolnej.

Na całość opracowania składa się piętnaście tekstów napisanych przez znanych socjologów religii reprezentujących różne ośrodki socjologiczne w Polsce. Teksty te poprzedzone zostały ważnym wstępem autorstwa redaktorów książki, dotyczącym kategorii analitycznych stosowanych w opracowaniu wyników badań empirycznych (dymensji religijności), metodologii badań oraz charakterystyki zbadanej zbiorowości¹⁵. Hipotezy dotyczące fragmenta-

ryzacji, dekonstrukcji, dezinstytucjonalizacji, subiektywizacji i prywatyzacji, delegitymizacji, transformacji, transfiguracji i dezaferacji życia religijnego oraz deskralizacji i konsumizmu wyznaczają nurt myślenia interpretacyjno-wyjaśniającego w wielu tekstach zamieszczonych w opracowaniu. W mniejszym zakresie pojawiają się w nich interpretacje wyznaczane takimi określeniami, jak „rewitalizacja”, „deskularyzacja”, „sakralizacja”, „autonomizacja”, „duchowość religijna i niereligijna” czy „powrót sacrum”.

Część pierwsza książki, zatytułowana „Toposy Dekalogu. Uniwersa sensów. Nowa moralność”, zawiera kilka ważnych tekstów: Wojciecha K. Świątkiewicza *Chrześcijański Dekalog: między akceptacją a marginalizacją* (s. 29-50), Andrzeja Kasperka *Poczucie sensu w życiu młodzieży akademickiej. Porównanie wyników badań z lat 1988, 1998, 2005 i 2017* (s. 51-68), Pawła Prüfera *Stalość w zmienności – postawy i oceny niektórych postaw moralnych* (s. 69-85), Marii Sroczyńskiej *Delegitymizacja religijnego wymiaru intymności małżeńsko-rodzinnej w ocenie młodzieży studiującej* (s. 87-113) i Tomasza M. Korczyńskiego *Młodzież akademicka i jej system wartości* (s. 115-136).

Część druga nosi tytuł „Postsacrum. Eskapizm religijny. Metafizyka nadziei” i obejmuje artykuły: Sławomira H. Zaręby *Uczestnictwo w kulcie jako kanał komunikacji z sacrum w projekcie płynnej nowoczesności* (s. 139-160), Wojciecha Klimskiego *Wiara, wierzenia i ich transfiguracje* (s. 161-180), Katarzyny Uklańskiej *Wiara, lęk i doświadczenie Boga w codzienności młodzieży akademickiej* (s. 181-197), Wojciecha Sadłonia *Religijność studentów według własnej oceny* (s. 199-215), Andrzeja Górnego *Wspólnotowy i instytucjonalny wymiar życia religijnego* (s. 217-240), Wojciecha Świątkiewicza *Profile moralne a religijne afiliacje młodzieży akademickiej* (s. 241-255) i Marcina Zarzeckiego *Reli-*

¹⁵ Zob. S.H. Zaręba, M. Zarzecki, *Homo consumens, homo eligens, homo creator – procesy fragmentyzacji życia religijnego w zbiorowości młodzieży akademickiej*, w: *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń*, s. 9-26.

gia.pl – religijność młodzieży akademickiej w paradygmacie Web 2.0. (s. 257-271).

Część trzecia, nosząca tytuł „Tożsamości zbiorowe. Zaufanie społeczne. Pasje”, zawiera tylko trzy teksty: Andrzeja Ochockiego *Naród i wartości* (s. 275-283), Elżbiety Firlit *Orientacje społeczne i zaufanie do ludzi* (s. 285-301) oraz Marcina Choczyńskiego i Agaty Rozalskiej *Autodeklaracje zainteresowań i postępów w nauce młodzieży akademickiej – dynamika zjawiska* (s. 303-320). We wszystkich artykułach, autorów zarówno „starszych”, jak i „młodszych”, odnajdujemy dogłębną i obiektywną analizę zachodzących zmian społeczno-religijnych i społeczno-moralnych, które można było zaobserwować w latach 1988-2017, a także merytoryczne interpretacje oraz próby wyjaśniania procesów sekularyzacyjnych w środowiskach młodzieży polskiej. Socjologiczny punkt widzenia, który badacze przyjmują w swoim opisie religijnej i moralnej kondycji młodzieży akademickiej, można określić jako życzliwą neutralność.

W Polsce religijność i moralność w wymiarach społecznych zmienia się według logiki „długiego trwania”, a zmiany o charakterze fundamentalnym dokonują się powoli. Socjologowie rejestrują postępujący proces zróżnicowania życia religijnego i moralnego studentów polskich, a także zmiany w kierunku osłabienia religijności i więzi z Kościołem oraz moralności motywowanej religijnie (sekularyzację i indywidualizację). Warto jednak nie tylko diagnozować postawy i zachowania młodzieży akademickiej, ale także postawić pytanie, co w okresie ostatnich trzydziestu lat się zmieniło i jaki kierunek przybierają zmiany zachodzące w religijności i moralności. Czy mają one charakter ilościowy, czy też także jakościowy, jakie elementy są nowe, a co jest elementem kontynuacji?

Z badań socjologicznych powtarzanych w latach 1988-2017 wynika, że pro-

cesy sekularyzacyjne w środowiskach akademickich nie dokonują się jednokierunkowo ani deterministycznie. W latach 1998-2005 odnotowano nawet nieznaczne ich zahamowanie. Po roku 2005 procesy sekularyzacyjne zaczęły na nowo zyskiwać na sile i – być może – będą nadal w ofensywie, obejmując coraz większe kręgi młodzieży polskiej. W polu poszukiwań autorów raportu z badań ogólnopolskich znajduje się nie tylko stan życia religijnego młodzieży akademickiej, ale interesują ich również jego uwarunkowania oraz zróżnicowania, a nawet – do pewnego stopnia – kierunki dokonujących się przemian. Te ostatnie można uchwycić w ogólnych zarysach poprzez porównanie religijności i moralności w różnych typach środowisk społecznych lub poprzez badania empiryczne o charakterze powtarzanym.

Z przeprowadzonych analiz socjologicznych wynika, że Kościół katolicki w Polsce powoli traci kontrolę nad życiem religijnym i moralnym jednostek oraz grup społecznych, w tym szczególnie młodzieży, w większym stopniu młodzieży akademickiej niż szkolnej. Religijność i moralność rozważana z socjologicznego punktu widzenia nie jest wielkością statyczną, lecz zmieniającą się w zależności od kontekstu społeczno-kulturowego. Także przeanalizowane od strony empirycznej orientacje na wartości osobowe i społeczne pozwalają głębiej spojrzeć na kondycję religijną i moralną współczesnej młodzieży. Dokonany zapis stanu religijnego i moralnego oraz jego dynamiki w środowisku młodzieży akademickiej nie jest bynajmniej pełny, a na pytanie o prawdziwe oblicze religijno-moralne młodzieży polskiej, nie ma jednoznacznej odpowiedzi. Opis świata wartości religijnych i moralnych młodzieży ukazuje w zasadzie procesy odchodzenia od religijności kościelnej i od katolickiej moralności, słabo zaś wypukla problemy kształtowania się nowej religijności i nowej moralności w miejsce

kwestionowanych wartości i norm katolickich. W większym stopniu koncentruje się na widocznych i dostępnych empirycznie obszarach przejawiania się religijności i moralności kościelnej.

Wielu polskich studentów próbuje kształtować postawy i zachowania codzienne na swój własny sposób, według własnej reżyserii, a niekiedy nawet według własnych gustów (można wskazać na: religijność „majsterkowicza”, religijność selektywną, religijność zindywidualizowaną, religijność pozakościelną, religijność „letnią” czy „płynną”), nie zaś według oczekiwań i nakazów Kościoła katolickiego (realizując religijność kościelną). Nie przyjmują oni w sposób bezdyskusyjny i bez zastrzeżeń doktryny religijnej i moralnej swojego Kościoła. Zmiany w świadomości religijnej i moralnej, a także w zachowaniach religijno-moralnych dokonują się w sposób dostrzegalny, choć mało spektakularny, niemniej rzeczywiście mają miejsce i – być może – już w najbliższej przyszłości okażą się nieodwracalne. Dochodzi do powolnej erozji tradycyjnych przekonań religijnych i moralnych, a postawy religijne i moralne okazują się coraz bardziej zróżnicowane, ambiwalentne, zdystansowane wobec doktryny Kościoła, a w przypadku mniejszości ankietowanych – wyraźnie nieortodoksyjne, niekościelne. Oznacza to częściowe zanegowanie tradycyjnych wartości (religijnych i moralnych) obowiązujących w społeczeństwie i w Kościele katolickim oraz akceptację nowych wartości, promowanych przez nurty ideowe charakterystyczne dla społeczeństw pluralistycznych i ponowoczesnych.

Wydaje się, że w drugiej dekadzie dwudziestego pierwszego wieku mamy do czynienia z wyraźnym przyspieszeniem procesów sekularyzacyjnych w środowiskach młodzieżowych. Spadające wskaźniki deklaracji proreligijnych, praktyk kultowych, wierzeń religijnych i uznawania wartości można traktować jako oznaki

trendu sekularyzacyjnego. W każdym razie nie ma oznak wyraźnego ożywienia religijnego wśród młodzieży studenckiej ani też jej radykalnej sekularyzacji. „Pełzająca” sekularyzacja w środowiskach akademickich wydaje się faktem społecznym, a ponadto wyraźnie nabiera tempa, co może zapowiadać dłuższy wymarsz młodzieży akademickiej z Kościoła katolickiego.

Jakkolwiek większość studentów polskich należy do Kościołów chrześcijańskich, głównie do Kościoła katolickiego, to spadek deklarowanych wierzeń i praktyk religijnych oraz akceptacji norm moralnych katolicyzmu pozwala przypuszczać, że religia odgrywa słabnącą rolę w życiu codziennym młodych Polaków. Nawet jeśli część młodzieży polskiej zwraca się w kierunku nowych form religijności i duchowości, to jednak nie rekompensuje to utraty znaczenia tradycyjnych form religijności. W warunkach społeczno-kulturowej modernizacji i funkcjonalnej dyferencjacji religijno-moralne wartości i normy tracą powoli swoją centralną rolę w świadomości młodzieży polskiej i – w nieco mniejszym stopniu – wśród dorosłych Polaków. Nie można już mówić o względnej stabilności religijnej młodych Polaków. Coraz bardziej uprawnym staje się teza o przyspieszonej „sekularyzacji pełzającej”.

Ukazany w recenzowanym opracowaniu obraz wartości religijnych i moralnych studentów polskich daje podstawę do wniosku, że praca z młodzieżą polską w drugiej dekadzie dwudziestego pierwszego wieku i w przyszłości nie będzie łatwa, a jej rezultaty mogą okazać się niewspółmierne do oczekiwań. Nie znaczy to bynajmniej, że zmierzamy ku społeczeństwu bezreligijnemu i pozbawionemu jakiegokolwiek aksjologii. Przemiany wartości i norm religijno-moralnych zmierzające w określonym kierunku nie muszą mieć charakteru deterministycznego; trudno też określać je jako „wydarzenie naturalne”. Można

i trzeba na nie wpływać i je kształtować. Jakkolwiek socjalizacja religijno-moralna w warunkach przechodzenia od tradycji do ponowoczesności jest utrudniona, to nie została ona zaniechana ani radykalnie zredukowana. Dla społeczeństwa zdolnego do przetrwania ważny jest nie tylko rozwój społeczno-ekonomiczny, ale i rozwój duchowy, w tym także rozwój religijno-moralny w ramach integralnego wychowania.

Czytelnik pracy *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017* znajdzie w niej odpowiedzi na liczne pytania dotyczące kondycji religijnej, moralnej i aksjologicznej studentów polskich w dwudziestym pierwszym wieku, a także na te

dotyczące dynamiki rozwojowej świadomości i zachowań religijno-moralnych młodzieży, pośrednio także w odniesieniu do obecnej i przyszłej kondycji religijno-moralnej całego społeczeństwa polskiego. Zawarte w książce konstatacje socjologiczne są mocno ugruntowane w bogatym materiale empirycznym zebranych przez jej autorów, nieco słabiej zaś zostały skonfrontowane z wynikami wcześniejszych badań socjologicznych na ten sam temat. Interpretacja i wyjaśnianie procesów zmian religijno-moralnych obudowane są najnowszymi teoriami socjologicznymi, co w połączeniu z doświadczeniem i kompetencją autorów poszczególnych tekstów gwarantuje, że czytelnik otrzymuje do rąk „produkt” najwyższej jakości.